

Dag Hrubý

Školské reformy (2): Školské reformy do roku 1948

Učitel matematiky, Vol. 16 (2008), No. 3, 129–145

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/150594>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 2008

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

ŠKOLSKÉ REFORMY (2)

ŠKOLSKÉ REFORMY DO ROKU 1948

DAG HRUBÝ

Vývoj do roku 1848

Úvodem poznamenejme, že není naším cílem zabývat se školskými reformami v celé jejich šíři. Zaměříme se na ty součásti reformy, které se dotýkají gymnázií a navíc souvisejí s výukou matematiky. Gymnázium je nejstarším typem střední školy. Od začátku 16. století znamenalo gymnázium latinskou školu připravující pro univerzitní studium. Největší důraz byl kladen na ovládnutí latiny slovem i písmem.

První gymnázium v Čechách, které má do dnešních dnů pokračovatele v pražském Akademickém gymnáziu, vzniklo v roce 1556 [1]. Bitva na Bílé hoře (8. listopadu 1620) představuje mezník i v dějinách výchovy. Dosavadní utrakvistická a bratrská tradice byla násilně přerušena.

Největší vliv na školství získali jezuité a piaristé. Lze říci, že piaristé v konkurenci s jezuitou obstáli. Cílem piaristů nebylo vychovávat duchovenský dorost, ale připravovat mladé lidi pro praktický život. Gymnázium trvalo šest let a dělilo se na čtyři nižší třídy gramatické a vyšší třídy humanitní.

První piaristická kolej na Moravě vznikla v Mikulově v roce 1631, první kolej v Čechách byla založena v Litomyšli v roce 1643, v Praze až v roce 1752 [2]. Jezuitská kolej byla internátní škola, poskytující střední a vyšší vzdělání. Jejím charakteristickým rysem byla snaha, aby učitelé co nejvíce ovlivnili své žáky a odstranili pokud možno všechny rušivé vlivy. Obsah vyučování stanovil školní řád *Ratio atque Institutio studiorum Societatis Jesu* z roku 1599 [3]. Je zajímavé, že před vydáním tohoto řádu jezuité

plných čtrnáct let shromažďovali připomínky, protože představení nechtěli „stanovit nic dříve, než budou požadavky a námitky jednotlivých provincií řádu pozorně prostudovány, aby, nakolik je to možné, všem bylo vyhověno, a aby dílo, které má být uvedeno do života, bylo všemi příznivěji přijato“ [4]. Tento řád předpokládal šestitřídní latinskou školu, jejíž těžiště bylo ve studiu latiny, teologie a sedmera svobodných umění.

Sedmero svobodných umění představovalo sedm základních oborů středověké vzdělanosti. V nižším triviu, zahrnujícím gramatiku, rétoriku a logiku, měli žáci zvládnout latinu, poznat strukturu řeči a naučit se přesně vyjadřovat a myslet. Ve vyšším stupni, kvadriviu, se zabývali aritmetikou, geometrií, v astronomii poznávali pohyb nebeských těles a nakonec se zabývali hudbou, která byla pojímána jako teoretická věda vybudovaná na matematickém základě. Mateřský jazyk byl používán jen v nejnižších třídách při věcném vyučování. Nejvíce času zabíralo náboženství, latina a rétorika, reálie se pěstovaly jen příležitostně.

Velkou pozornost věnovala jezuitská škola tělesné výchově, zejména jízdě na koni, šermu, plavání a hrám. Oblíbeným prostředkem byly didaktické divadelní hry. Učivo bylo podrobně rozplánováno na měsíce, týdny i jednotlivé dny, každá hodina byla metodicky propracována, látka se pravidelně procvičovala a opakovala, při vyučování se využívalo názorných pomůcek [3]. Samo vyučování bylo pro všechny v jezuitských kolejích bezplatné. V každé jezuitské koleji byly bohaté žákovské a profesorské knihovny, v jejichž čele stál prefekt jmenovaný rektorem koleje.

Zásluha jezuitů o pěstování latinského písemnictví na počátku novověku je nesporná. Do dokonalé formy rozvinuli jezuité metody výuky jako názornost, obrázky, opakování. Pro zajímavost uvedme pasáže ze školního řádu týkající se matematiky, tak jak jsou uvedeny v knize [5].

- *Filosofům prvního roku nechť vysvětluje denně aspoň hodinu, co je potřebné pro příští rok ke studiu fyziky.*
- *Proto ať probírá algebru, geometrii a trigonometrii povinnou, a pokud možno i sférickou, i průřezy koule tak, aby si*

v nich žáci položili pevný základ pro vyšší studium. Pokud však tyto obory byly probírány v nižších školách, postačí je na počátku zopakovat a potom přejít k vyššímu učení.

- *Ve druhém a také ve třetím roce (kde to bude vhodné) vyloží analytickou geometrii a diferenciální a integrální počet. Ať však k těmto studijím nepřipouští nikoho, kdo dobře neprodělal učení prvního roku.*
- *Každého patnáctého dne, a to v sobotu, nechť se místo přednášek opakují hlavní věci z dřívějšího výkladu. V těch třídách, kde se nekonají obvyklé disputace jako ve třídách ostatních, nechť se několikrát za rok uspořádají slavnostní exercicie, na nichž se sejdou naši žáci a přijdou i pozvaní žáci z jiných učilišť. A naši profesori nechť dávají otázky a požadují na ně odpovědi a důkazy.*

Vlivem konfrontačního pojetí českých církevních dějin se obvykle hledí na jezuitu v nekatolickém prostředí negativně. Dějiny řádu mají jistě mnoho záporných stránek, a to nejen v českých dějinách, ale důkladnou péčí o vzdělání řádu u nás i jinde upřít nelze. Nelze ani nepřipomenout, že velký český vědec, stojící na samém počátku obrození, Josef Dobrovský (1753–1829), byl odchovancem tohoto řádu a do jeho zrušení také jeho novicem. Co vyhovovalo na konci 16. století a po celé století sedmnácté, začalo být ovšem problematické v 18. století [2].

Dokonalý obrat v reformě škol nastal za Marie Terezie v letech 1740–1780 a za jejího syna Josefa II. v letech 1780–1790. Podrobnější popis těchto reforem daleko přesahuje rámec tohoto článku. My si všimneme pouze gymnázií.

Po zrušení jezuitského řádu v roce 1773 vypracoval piarista Gratian Marx z podnětu císařovny návrh na reorganizaci gymnázií. Tato změna proběhla v roce 1775. Zrušením jezuitského řádu se významně snížil počet gymnázií a tím i žáků. O. Kádner uvádí, že mezi lety 1773–1777 klesl v Čechách počet těchto škol ze 44 na 13. Po zavedení školního na tomto typu škol r. 1784 poklesl počet žáků ještě jednou. Vyučovacím jazykem se postupně stala němčina

místo latiny. Chlapci byli přijímáni ke studiu nejdříve po absolvování 3. třídy hlavní nebo normální školy a po úspěšném složení přijímací zkoušky v němčině. Gymnázia měla pět tříd – 3 třídy gramatické, dvě humanitní a navazující filozofické studium, trvající dva roky. V prvních dvou třídách se vyučovalo německy a od třetí latinsky. Reakce proti tereziánským a josefínským reformám se projevila již za vlády Leopolda (1790–1792) a zejména pak za panování Františka I. (1792–1835). Již v roce 1795 byla vytvořena opravná dvorská studijní komise, která po mnohaleté přípravě vydala v roce 1805 nový organizační řád obecného školství [7]. Na základě školské reformy v roce 1805 byla gymnázia v hlavních městech šestitřídní, ve venkovských městech pětitřídní, vyučovalo se 18 hodin týdně.

Po revizi reformy v roce 1819 byla ujednocena délka všech gymnázií na šest roků. Skládala se ze čtyř gramatikálních tříd a ze dvou humanitních tříd. Opět začal platit systém třídního učitele, to znamenalo, že všechny předměty učil jeden učitel, který postupoval se svými žáky. Z celkových 18 hodin zabírala latina 9–11 hodin. Zbývající hodiny byly věnovány náboženství, řečtině, matematice a zeměpisu s dějepisem [8]. Gymnázia nekončila jednotnou maturitní zkouškou, a tím neumožňovala bezprostřední vstup na univerzitu.

Na gymnázium navazovalo dvouleté filozofické studium na lyceích nebo při univerzitách. Tato filozofická studia byla jakousi závaznou přípravkou pro studium na třech dalších fakultách – právnické, teologické a lékařské [6]. I když v první polovině 19. století byly činěny další pokusy o reformu školství, žádný se nepodařil. Skutečným přelomem ve vzdělávání v Rakousku se staly teprve školské reformy z let 1848–1849.

Období 1848–1908

Moderní české školství je u nás spojeno s Exnerovou-Bonitzovou reformou z roku 1849. Podle této reformy byla vytvářena osmiletá gymnázia a šestitřídní reálky. V „Entwurf der Organization der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich“ (Nástin organizace

gymnázií a reálek v Rakousku)¹ se uvádí: „Reformou Bonitzovou učiněn konec jednostrannému pěstování klassicismu, jemuž vytčen jasněji úkol kulturní, a vedlé něhož vědy přírodní jako stejně oprávněný živel vychovávací a vzdělávací uvedeny v gymnasia rakouská; ona v následcích svých znamenala zvýšení úrovně vzdělanosti a povznesení činnosti vědecké, k jejímuž pokroku zřízeny v té době též fakulty filosofické“. Výuka na gymnáziích již neměla spočívat na tradičním klasickém vzdělání, ale na účelném spojení filologického a matematicko-přírodovědného vzdělání. Neměla také poskytovat pouze znalosti a dovednosti či výlučnou učnost, ale pěstěním ducha měla gymnázia vytvářet i harmonické a humánní osobnosti [9].

Nástin byl uveřejněn a provizorně potvrzen 16. září 1849, císařem byl schválen až 9. prosince 1854. Nástin výrazně změnil charakter gymnázií. Byla posílena role státu a omezen církevní vliv. Nově byla zavedena závěrečná, státem kontrolovaná maturitní zkouška. Byla omezena výuka klasických jazyků a posíleny společenskovední a přírodovědné předměty. Nově byla zavedena filosofická propedeutika a fyzika. Současně byl propracován systém zkoušek a ustavování učitelů. Cílem maturitní zkoušky bylo ověření připravenosti absolventa k akademickému studiu.

Zpočátku se maturita konala pouze na gymnáziích, od roku 1872 také na reálkách. Zkouška měla písemnou a ústní část. Písemná část se skládala z pětihodinové práce z českého jazyka, pětihodinové práce z latiny (překlad z latiny a do latiny), čtyřhodinové práce z matematiky a tříhodinové práce z řečtiny (překlad z řečtiny). Ústní zkoušky byly původně velmi rozsáhlé, protože se konaly ze všech předmětů. To se v praxi neosvědčilo a v průběhu let byly některé předměty zrušeny (biologie, filosofická propedeutika, náboženství, později tzv. dispens od ústních zkoušek z fyziky a dějepisu). Z latiny, řečtiny, češtiny a matematiky byla ústní zkoušky povinná.

V roce 1869 byly reálky rozšířeny na sedm tříd a výuka byla rozšířena o deskriptivní geometrii. Zavedením maturity na reál-

¹Herman BONITZ (1814–1888), německý filolog, profesor štětínského gymnázia. Franz Friedrich EXNER (1802–1853), německý filosof.

kách byly reálky zrovnoprávněny s gymnázii [10]. Celkově proběhly ve druhé polovině 19. století na gymnáziích jen dílčí změny. Probíhající diskuze však připravila podmínky pro reformu systému v roce 1908. Na ukázkou uvádíme učební plán gymnázia z roku 1884.

Učební plán gymnázia 1884

Předmět/Ročník	1	2	3	4	5	6	7	8	PH
Náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Latina	8	8	6	6	6	6	5	5	50
Řečtina	0	0	5	4	5	5	4	5	25
Vyučovací jazyk	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Dějepis a zeměpis	3	4	3	4	3	4	3	3	27
Matematika	3	3	3	3	4	3	3	2	24
Biologie	2	2	2	0	2	2	0	0	10
Fyzika	0	0	2	3	0	0	3	3	11
Filozofická propedeutika	0	0	0	0	0	0	2	2	4
Celkem	22	23	24	25	25	25	25	25	194

Zdroj: [10], strana 199–200

Počty českých gymnázií, reálných gymnázií a reálek v Čechách v letech 1848–1914

Rok	Počet gymnázií	Počet reálek
18487	12	1
1860	12	6
1870	17	9
1880	26	10
1890	29	11
1900	31	20
1914	40	30

Zdroj: [10], strana 200–201

Marchetova reforma 1908

V tomto roce si připomínáme 100. výročí významné školské reformy, která byla poslední reformou v rámci Rakouska-Uherska. Dr. Gustav Marchet (1846–1916) byl od roku 1882 profesorem národního hospodářství na Vysoké škole zemědělské ve Vídni. Ministrem vyučování byl jmenován 2. června 1906 a tento úřad zastával do 19. listopadu 1908. Za světové války byl důvěrníkem vrchního armádního velitelství v politických věcech. Rakouská vláda vyhlásila na dny 21. – 25. 1. 1908 pod vedením dr. G. Marcheta ve Vídni anketu. Tuto „vídeňskou lednovou anketu“ je třeba chápat jako jednání nad předloženými návrhy formou referátů a koreferátů. Otázky, které byly v anketě položené, vycházely z dlouhletých diskuzí o zastaralém obsahu výuky na gymnáziích. Byly položeny otázky o nových typech středních škol, o usnadnění maturitní zkoušky, o pravidlech přechodu žáků na další stupeň školy, o klasifikaci a zkoušení, o ponechání dvojstupňovitosti, o tělesné výchově. Objemný stenografický protokol ankety vyšel nákladem knihkupectví Alfreda Höldera ve Vídni (*Die Mittelschul Enquete 1908*, 760 str.). Rejstřík k němu (*Sachund Personen-Register*) vydal z. insp. Jos. Loos u Ebenhöcha v Linci. Mezi 70 účastníky ankety bylo 7 českých zástupců, z nichž se nejvýrazněji angažoval významný pedagog a v té době říšský poslanec říšské rady dr. František Drtina. Jeho názory lze vyjádřit citátem: „Vyšší oddělení střední školy má poskytovat vzdělání, odrůzněné podle nadání a podle schopností jednotlivých žáků se zřetelem k budoucímu studijnímu oboru jejich na vysoké škole“ [11]. U autorů „Bílé knihy“ by zřejmě s tímto názorem neuspěl.

K vídeňským jednáním se obsáhle vyjádřil Spolek českých profesorů, který vyhlásil v dubnu 1908 ve *Věstníku českých profesorů vlastní anketu*. Z 1 984 zaslaných dotazníků se vrátilo 1 444. Požadavky vyplývající z procentního vyhodnocení odpovědí dokumentují zájem o změnu ve školství. Názory českého profesorstva vzešlého z ankety jsou shrnuty v publikaci [12]. Stávající školy, osmitřídní gymnázia (klasická) a sedmitřídní reálky byly rozšířeny o nový typ – *osmitřídní reálné gymnázium* bez řečtiny, s latinou, s jedním moderním jazykem, většinou francouzštinou, a s rozšíře-

nou výukou přírodovědných předmětů. Tato reálná gymnázia byla rozlišena podle typů, s označením A a B.

Reálné gymnázium typu A je střední škola s latinou bez řečtiny, s živým jazykem a reálnými předměty. Obsahově má blíže ke gymnáziu než k reálce, chemie je samostatný předmět, fyzika je spojena s astronomií, učí se deskriptivní geometrie. Místo řečtiny je od 3. třídy francouzština. Reálné gymnázium typu B (nazývané také reformní reálné gymnázium) lze charakterizovat jako gymnázium s latinou až od 5. ročníku, bez řečtiny, s živým jazykem a menším rozsahem přírodovědných předmětů. Oba typy gymnázií prošly do začátku 1. světové války rozdílným vývojem. Školy typu A byly oblíbené a hojně se rozšířily, typ B se nevžil. Následující tabulka uvádí počty škol a počty žáků s českým vyučovacím jazykem ve školním roce 1917/1918.

Počty gymnázií a reálek ve školním roce 1917/1918

Země	Gymnázia		Reálná gymnázia		Reálky	
Čechy	22	5 670	24	7 318	30	10 776
Morava	15	3 651	10	1 969	13	4 345
Celkem	37	9 321	34	9 287	43	15 131

Zdroj: [13], strana 11.

Z přehledu je vidět, že reálné gymnázium dostihlo gymnázium klasické počtem škol i počtem žáků za pouhých deset let od svého ustavení, i přesto, že válka vývoj školství zastavila. Reforma v roce 1908 neřešila problematiku klasických gymnázií a reálek. To bylo napraveno v roce 1909, kdy byly upraveny osnovy u obou škol.

Obliba klasických gymnázií výrazně klesala. Reálky v českých zemích zůstaly sedmitřídní. Nařízením ministerstva z let 1908–1910 byly upraveny a zjednodušeny maturitní zkoušky, klasifikace a zkoušení. Písemná zkouška se konala z českého jazyka, překladu z řečtiny a latiny. Byla zrušena písemná zkouška z matematiky, ústní zkouška byla ponechána. Na maturitních vysvědčeních nebyly uvedeny známky. Maturitu mohl získat i ten, kdo neprospěl z jednoho předmětu. Maturity na všech středních školách, byť s určitými doplňujícími zkouškami, nyní opravňovaly jejich absolventy

ke studiu na vysoké škole. Reforma z roku 1908 s následnými úpravami do roku 1910 měla zásadní vliv na rozvoj středního školství, obliba a rozmach reálných gymnázií vedly ke zvýšenému počtu studující mládeže. Studentům přibýly nové předměty tělocvik a chemie, zeměpis byl oddělen od dějepisu.

Tyto změny vyvolaly citelný nárůst počtu hodin. Střední školství bylo stále podrobováno kritice i z pohnutek národnostních. Zřizování českých škol bylo obtížnější než vznik škol německých. Vznik československé republiky začal novou etapu rozvoje středních škol, počínaje požadavky na obsah vzdělávání v národním duchu [11].

Marchetův učební plán (učební plán z 20. 3. 1909)

Předmět/Ročník	1	2	3	4	5	6	7	8	PH
Náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Latina	8	7	6	6	6	5	5	5	48
Řečtina	0	0	5	4	5	5	5	5	29
Vyučovací jazyk	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Dějepis	0	2	2	2	3	4	3	4	20
Zeměpis	2	2	2	2	1	1	3	3	16
Matematika	3	3	3	3	3	3	3	2	23
Biologie	2	2	3	3	2/3	0	0	0	12/13
Fyzika + chemie	0	2	3	0	0	0	4	3/4	12/13
Tělocvik	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Kreslení	3	3	2	2	0	0	0	0	10
Filozofická propedeutika	0	0	0	0	0	0	2	2	4
Celkem	26	29	30	29	27/28	25	27	31/32	

Zdroj: [10], strana 204

V souvislosti s Marchetovou reformou bych rád poznamenal, že reformní snahy ve vyučování matematice v Evropě na konci 19. a

v první polovině 20. století se objevují již od 60. let 19. století. Mezi hlavní představitele náleží německý matematik Felix Klein (1849–1925). Klein předložil své návrhy na reformu matematicko-fyzikálního vzdělávání německé komisi pro vyučování matematice a přírodovědným předmětům, která byla založena v roce 1904 ve Vratislavi. Činnost této komise vyústila v reformní návrh na úpravu středoškolského matematicko-přírodovědného vzdělávání, který byl zveřejněn a přijat na shromáždění německých přírodovědců a lékařů v Meranu v roce 1905. Tento návrh, který je v literatuře uváděn pod názvem *Meranský program*, připisuje matematice ve středoškolském vzdělávání jedno z klíčových postavení a její úkoly vidí zejména v rozvíjení prostorové představivosti a logického a funkčního myšlení.

Meranské návrhy se staly východiskem dalších reforem. Marchetova reforma ovlivnila výuku matematiky na gymnáziích. Šlo především o zavedení pojmu funkce a základů diferenciálního a integrálního počtu. V kvartě se poprvé objevuje pojem lineární funkce, v sextě byla nově zavedena kvadratická funkce a grafické řešení kvadratických rovnic. Analytická geometrie byla zpracována s využitím diferenciálního počtu.

Gymnázia v letech 1918–1938

Přes všechna očekávání pedagogické veřejnosti se po vzniku Československa v roce 1919 nepodařilo uskutečnit do roku 1938 žádnou významnější školskou reformu. Podrobnější vysvětlení této skutečnosti přesahuje rámec tohoto článku. Jedním z důvodů bylo, že Československá republika převzala v roce 1918 celý právní řád a systém Rakouska-Uherska. Pro školství to znamenalo, že bylo odstraněno nebezpečí právního vakua, v němž by nepochybně byl i volný průchod pro nejrůznější excesy. Překlenutí tohoto neuralgického období umožnilo, že základní školské zákony nemusely být přijímány překotně, byl získán čas pro jejich odpovědnou přípravu. V případě středního všeobecného vzdělávání se však prakticky celé období předmnichovské republiky přidržovalo historických legislativních dokumentů.

V tomto období byla pro gymnázia ze zákona nová pouze unifikace veškerého středního školství z roku 1919 a úprava z roku

1923, kterou byl zaveden státní jazyk československý jako povinný jazyk na všech středních školách s jiným vyučovacím jazykem než československým. Po řadu let diskutovaný a připravovaný text zákona o organizaci všeobecného vzdělávacího středního školství do legislativní podoby nedospěl. Tato skutečnost byla mnohými pedagogy nesena velmi těžce.

Je zajímavé, že první návrhy na nové uspořádání středního školství vznikly již v letech první světové války. Tyto návrhy, které vypracovala Jednota českých matematiků a fyziků a Jednota filologů, byly publikovány v roce 1919 a staly se základem pro další aktivity, organizované již ministerstvem školství. V této souvislosti nepřekvapuje, že na tehdejší ministerstvo školství a národní osvěty nastoupili i někteří významní představitelé Jednoty českých matematiků a fyziků.

V roce 1919 uspořádalo MŠNO obsáhlou anketu o reformě střední školy, kdy se s dotazníkem o 227 otázkách obrátilo na řadu institucí i jednotlivce. O reformě střední školy se jednalo v roce 1921 na schůzích poradního středoškolského sboru při MŠNO. Nejvíce diskutovanými byly otázky délky studia, společného základu v nižších třídách, postavení latiny a maturitních zkoušek. V roce 1923 bylo dokonce na MŠNO zřízeno reformní oddělení v čele s ministerským radou F. Maškem. Tato aktivita byla dovedena až do formulování návrhu zákona včetně důvodové zprávy a paragrafového znění.

Východiskem návrhu bylo přesvědčení, že „Škola určitého státu a národa má vyrůstati ze zvláštních poměrů tohoto státu i národa i z pedagogické tradice a zkušeností v nich nahromaděných a nesmí mechanicky přejímati z ciziny myšlenky tam vzniklé a třeba i vyzkoušené“. Autoři materiálu zdůraznili i myšlenku, že i když reforma školství může mít vedle cílů ryze kulturních také cíle jiné, nestálo by za to pronikavě reformovat školu, pokud by nová úprava nesměřovala ke zvýšení úrovně všech vrstev národa. Konečná neúspěšnost prací na reformě středního školství ve dvacátých letech byla ovlivněna skepticismem úředníků ministerstva k navrhovaným změnám, tak i přesvědčením, že systém středního školství je natolik dobrý a vyhovující, že není zapotřebí pronikavě ho měnit.

Po neúspěchu všech přípravných prací došlo v roce 1927 pouze k úpravě počtu hodin na středních školách. Tato úprava se měla stát základem pro vytvoření dvou hlavních typů tohoto školství: klasického a reálného. Podle Bohumila Bydžovského byla tato úprava účelově namířena proti reformním reálným gymnáziím.

Základní statistické údaje o gymnáziích a reálkách

Školní rok	Klasické G	Reálné G	Reformní reálné G	Reálka
1921/1922	51	84	38	71
1922/1923	48	83	50	71
1923/1924	42	83	55	71
1924/1925	36	85	58	67
1925/1926	34	85	55	66
1926/1927	32	87	55	66
1927/1928	31	87	53	66
1928/1929	31	92	52	64
1929/1930	29	107	46	57
1930/1931	29	108	46	57
1931/1932	29	108	47	57
1932/1933	29	109	45	57
1933/1934	30	111	45	56
1934/1935	26	122	41	46
1935/1936	26	140	31	43
1936/1937	26	152	29	38
1937/1938	19	103	20	29
1937/1938	19	111	19	28

Zdroj: [14], strana 90-93

Z tabulky je zřejmý trend rušení reálek v závěru třicátých let, který byl poplatný tendenci po určitém zjednodušení našeho středního školství. Administrativní požadavek jednoduchosti, spojený se snahou po větší uniformitě středního školství, byl v podstatě kontraproduktivní základním pedagogickým zásadám, na nichž školský systém spočívá.

Své kulturní poslání v předmnichovské republice mohla plnit gymnázia především díky tomu, že v jejich sborech působili jako profesoři vědci, spisovatelé, umělci a hlavně výrazné pedagogické osobnosti, které chápaly své povolání jako poslání a které se díky tomu těšily vážnosti v místní i v celé české národní společnosti. Ve svých aprobačních předmětech byli skutečnými odborníky a nikdo to ani v náznaku nezpochybňoval. Gymnázia patřila ke ško-

lám výrazně prestižním, majícím patřičnou vážnost a autoritu. Své studenty si pečlivě vybírala, studium bylo náročné, vyžadující jisté úsilí. Gymnázia se chovala také jako skutečně výběrové školy se vším, co k tomu patřilo. Tedy i s odchody žáků, kteří neprojevovali dostatečné studijní úsilí, neměli studijní předpoklady a nedosahovali odpovídajících výsledků.

Odborná pedagogická veřejnost překonala romantickou víru v dokonalou přirozenost dítěte, jež se nejlépe vyvíjí bez zasahování z vnějšku. Zastávala stanovisko, že škola se nemá pasívně přizpůsobovat osobnosti žáka, že má sice být žakovým vůdcem, ovšem vůdcem laskavým, ale také energickým, přátelským, pevným, pozorným a stále připraveným zasáhnout, kdyby se objevily škodlivé tendence. Současně upozorňovala na jisté nebezpečí vyplývající z toho, že by se – na základě požadavků vysokých škol, ale i státu – mohly výukové osnovy středních škol měnit v duchu představ o potřebě rozšířeného a zkvalitněného vzdělání, ale přitom by se velmi lehce mohlo stát, že taková škola by byla již příliš vzdálená žákům, jimž je přece určena.

Školství 1938–1945

Začátek školního roku 1938/1939 byl poznamenán událostmi, které vyvrcholily 15. březnem 1939 a okupací zbytku Československa. Tyto události výrazně ovlivnily české školství. V obsazených územích byly veškeré české střední školy zrušeny. Zřízením protektorátu byla zahájena rozsáhlá germanizace školství. Od roku 1940 byly upraveny učební plány všech škol. Hlavním nejdůležitějším předmětem se stala němčina. Uzavřením prvních pěti českých gymnázií začalo systematické omezování českých středních škol. V roce 1941 bylo zrušeno dalších 35 středních škol a do konce roku 1942 bylo okupanty zrušeno již téměř 70% všech středních škol.

Počty gymnázií v letech 1937–1945

Školní rok	Počet škol	Participace (%)
1937/1938	257	8,4
1939/1940	177	8,7
1941/1942	163	7,3
1944/1945	140	4,0
1945/1946	204	7,2

Počty českých žáků na gymnáziích v letech 1939-1945

Školní rok	Počet žáků na gymnáziích
1938/1939	100 183
1939/1940	94 690
1940/1941	90 485
1941/1942	76 839
1942/1943	56 969
1943/1944	49 663
1944/1945	40 665

Zdroj: [15], strana 15

Školská politika protektorátní vlády se výrazně změnila od ledna 1942, kdy se stal ministrem školství a národní osvěty Emanuel Moravec. Bylo zrušeno hlasování členů komise při zkouškách dospělosti a o známce rozhodoval předseda nebo přítomný německý inspektor. Ten měl navíc právo i právo změnit navrhovanou známku z písemné i ústní zkoušky. Pro všechny středoškolské profesory byly nařízeny povinné zkoušky z němčiny. Výrazně preferováni byli vyučující němčině. Ti měli každou odučenou hodinu počítanou jako dvouhodinu. Došlo ke změnám v klasifikačním řádu, byla zavedena zcela netradiční šestistupňová stupnice známek. S vyznamenáním mohl být klasifikován v každé třídě pouze jediný žák. Ani při klasifikaci z jednotlivých předmětů neměly být ve třídách více než jedna až dvě známky velmi dobré. Všechny tyto skutečnosti, spolu s tajným pokynem, aby nejméně 20% žáků bylo u maturit neúspěšných, měly horším prospěchem doložit nižší studijní schopnosti českých žáků. Ve školním roce 1944/1945 se prakticky nekonala výuka v maturitních ročnících, jejichž žáci byli přiděleni k pomocným a polovojským složkám.

Šest let okupace, v nichž šlo nejen českému národu, ale i českým školám o bytí či nebytí, bylo poznamenáno řadou obětí. Do koncentračních táborů a věznic bylo odvečeno na 5 000 učitelů, na 650 jich zahynulo. Dalších nejméně 400 učitelů položilo své životy v průběhu okupace v ozbrojených akcích. Smutnou skutečností zůstává, že řada životů učitelů a jejich rodinných příslušníků byla zmařena za aktivního přispění jejich žáků či jejich kariéristických kolegů. Jestliže se v minulých letech hovořilo o odbojové činnosti učitelů především a téměř výlučně ve spojitosti s jejich aktivní

účastí v protinacistickém odboji, je nutno říci, že to byla činnost velmi nebezpečná a záslužná.

Za základní a zcela ojedinělý vklad českých učitelů do historie českého školství v okupačních letech 1939-1945 je zapotřebí považovat mnohem více jejich nezměrné úsilí směřující proti odnárodnění, morální devastaci a zlomení mladé generace. Tedy to, s jakou vynalézavostí a odvahou, ale i s vědomím morální převahy, působili na své žáky přímo ve vyučování. Jak je utvrzovali v tom, aby neztráceli národní hrdost, sebevědomí, víru v budoucnost a zůstali věrni demokratickému odkazu předmnichovské republiky. I když se tito učitelé většinou stali bezejmennými či jen velmi málo známými hrdiny bez věnců a kytic, neměli bychom na ně zapomínat [15].

Léta 1945–1948

Koncepce našeho školství v letech 1945–1948 byla v centru pozornosti všech politických stran. Národní socialisté a sociální demokraté měli ve svém programu diferenciovanou jednotnou školu, lidová strana vystoupila s požadavkem církevního školství, komunisté s programem důsledně jednotné školy. Prvním poválečným ministrem školství a osvěty se stal v roce 1945 Zdeněk Nejedlý, předválečný vědec a publicista, žák Jaroslava Golla, T. G. Masaryka a Otakara Hostinského. Po volbách v roce 1946 z resortu odešel a vrátil se do něho po únoru 1948.

V letech 1946–1948 zastával funkci ministra představitel národně socialistické strany JUDr. Jaroslav Stránský, před válku profesor brněnské Masarykovy univerzity. Od svého otce převzal vydavatelství Lidových novin.

K osobě Zdeňka Nejedlého je nutno poznamenat, že se na řízení školství a jeho změnách po roce 1945 a zvláště pak v padesátých letech nepodílel tolik, jak se dříve tvrdilo. Rozhodující slovo měla skupina učitelů měšťanských škol – Ladislav Koubek, Bohumír Kujal, Vojtěch Pavlásek, Václav Pekárek, Dominik Ledvinka aj., kteří měli za sebou četné učitele, převážně komunistické orientace. Až na výjimky se tito učitelé dali plně do služeb KSČ, ochotně přijímali sovětský výchovný model, volali po jednotné škole a odstranění všech tzv. buržoazních pozůstatků ve výchově a vzdělání.

Ze školy se stalo výrazné politikum a školské úřady, instituce i učitelé se ocitli od května 1945 pod silným tlakem.

V celém poválečném vývoji docházelo k poměrně ostrému střetávání učitelů měšťanských škol se středoškolskými profesory. Někteří učitelé se uchylovali k demagogii a tvrdili, že dříve se dostávalo vzdělání jen sociálně silným, že bohatí studenti byli lépe klasifikováni apod. Vzdělanější a odpovědnější profesori, ale i část učitelů oprávněně oponovali, že i nadané chudé děti mohly studovat, a doporučovali dobrou sociální politiku, která by dávala všem rovné podmínky. Vyslovovali se také proti zglajchšaltovanému školství a žádali zachování gymnázií, včetně klasických. Vývoj však nezadržitelně směřoval k únorovému puči v roce 1948. V příštím čísle se zaměříme na období 1948–2008.

Literatura

- [1] Morkes, F., *Devětkrát o českém školství*, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha, 2004
- [2] Kučera, Z., Štverák, V. et al., *Chrestomatie z dějin pedagogiky*, Karolinum, Praha, 1999
- [3] Jůva, V., Jůva, V., *Stručné dějiny pedagogiky*, Paido, Brno, 1997
- [4] Kalhous, Z., Obst, O. kol., *Školní didaktika*, Portál, Praha, 2002
- [5] Chlup, O., *Výchova v zrcadle pramenů*, Dědictví Komenského, Praha, 1948
- [6] Svatoš, M., *Exner-Bonitzovy školské reformy a jejich důsledky pro gymnaziální školství v Habsburské monarchii v 19. století*, In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání*. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně,
- [7] Štverák, V., *Stručné dějiny pedagogiky*, SPN, Praha, 1983
- [8] Štverák, V., Čadská, M., *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*, Karolinum, Praha, 2004
- [9] Morkes, F., *Historický přehled maturitní zkoušky a analýza jejích funkcí*, UIV-Cermat, Praha, 2003

- [10] Řezníčková, K., *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*, Libri, Praha, 2007
- [11] Klímová J., *Reforma střední ho školství 1908*, In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání*. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně,
- [12] *Věstník českých profesorů* 15(1907/1908) s. 364–368, 375–380, 521–526.
- [13] Potůček, J., *Vývoj vyučování matematice na českých středních školách v období 1900–1945*, I. díl, Ediční středisko ZČU, Plzeň, 1992
- [14] Morkes, F., *Gymnázia v letech předmnichovské republiky*, In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání*. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně,
- [15] Morkes, F., *Československé školy v letech 2. světové války*, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha, 2005
- [16] Morkes, F., *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha, 2002
- [17] Hanzal, J., *Zdeněk Nejedlý a poválečné české školství a kultura*, In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání*. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně,

RNDr. Dag Hrubý
Gymnázium, A. K. Vitáka 452
569 43 Jevíčko
e-mail: hruby@gymjev.cz